

Janusz Nowiński

"Bernhard von Clairvaux 2. Die Darstellung des Heiligen in der bildenden Kunst : Gabriel Hammer verfaste den Abschnitt "Buchmalerei", Arno Paffrath, [b.m.] 1990 : [recenzja]

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 1/1, 258-260

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Arno Paffrath, *Bernhard von Clairvaux 2. Die Darstellung des Heiligen in der bildenden Kunst. Gabriel Hammer verfasste den Abschnitt „Buchmalerei“*. Bergisch Gladbach 1990, ss. 223, il. 93.

Nieprzeciętna osobowość opata z Clairvaux oddziaływała nie tylko na jemu współczesnych, kształtując oblicze Europy wieku XII-go i następnych. Kanonizacja świętego w 1174 r. utwierdziła i zdeterminowała jego kult w zachodniej Europie, czego przejawem stała się bogata ikonografia postaci św. Bernarda¹.

Wśród współczesnych badaczy ikonografii opata z Clairvaux Arno Paffrath zajmuje niewątpliwie miejsce czołowe. Zpoczątkowane przez niego, pod patronatem Altenberger Dom-Verein, prace badawcze nad rozproszonym cyklem 70 witraży ze scenami z życia i działalności św. Bernarda z nieistniejących dziś krążanków cysterskich opactwa w Altenbergu, zakończone zostały wydaniem w 1984 r. dzieła: *Bernhard von Clairvaux. Leben und Wirken – dargestellt in den Bilderzyklen von Altenberg bis Zwettl*². Zaprezentowano w nim obok kompletnej dokumentacji 70-ciu kwater witrażowych z Altenbergu, 21 kompozycji cyklicznych poświęconych życiu i działalności Bernarda z Clairvaux. Łącznie przedstawiono 505 przedstawiń (malarstwo, grafika, płasko-rzeźba) z czego 318 zilustrowano. Większość prezentowanych cykli przedstawiń pochodziła z klasztorów obszaru języka niemieckiego.

W roku jubileuszowym 900-lecia urodzin św. Bernarda z Clairvaux, również staraniem Altenberger Dom-Verein, Arno Paffrath opublikował ciąg dalszy swoich badań nad ikonografią Doktora Miodopłynnego, które tym razem dotyczyły przedstawień Świętego w sztukach plastycznych aż po czasy nam współczesne.

Książkę otwiera źródłowo udokumentowane zestawienie najważniejszych dat i wydarzeń związanych z biografią i kultem św. Bernarda (s. 18-22) oraz chronologiczny wykaz klasztorów cysterskich założonych przez Świętego i wywodzących się z Clairvaux³ (s. 23-25). Kolejnym cennym zestawieniem jest chronologiczny indeks dzieł Doktora Miodopłynnego wraz z krótkim komentarzem historycznym opracowanym na podstawie badań E. Friedricha⁴ i J. Leclercq'a⁵ (s. 26-27).

Po krótkim wprowadzeniu (s. 28-36) autor rozpoczyna prezentację przedstawień św. Bernarda w plastyce od malowideł szkoły włoskiej (s. 39-50). Jedenaście prezentowanych tu dzieł stanowi wybór najbardziej charakterystycznych schematów kompozycyjnych i tematycznych, funkcjonujących w ikonografii św. Bernarda na terenie Italii od ostatniej ćwierci XIV wieku do 1. ćwierci wieku XVI. Akcentują one przede wszystkim maryjny i pasyjny charakter mistyki Świętego w scenach typu „*Doctrina*”, „*Sacra conversatione*” oraz „*Adoracjach Chrystusa na Krzyżu*”.

Każde z prezentowanych w książce 93 malowideł (doskonale reprodukowanych w kolorze) zaopatrzone jest w krytyczny komentarz.

Pierwsze przedstawienia św. Bernarda w malarstwie tablicowym na terenie Niemiec pojawiają się w okolo połowy XV wieku. Dziełom malarskim związanym z ikonografią

¹ Por. *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Herausgegeben von Wolfgang Braunfels, t. 5, Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1973, szp. 371-385.

² Arno Paffrath, *Bernhard von Clairvaux. Leben und Wirken – dargestellt in den Bilderzyklen von Altenberg bis Zwettl. Mit einem Beitrag über „Die Bernhardfenster aus Altenberg und St. Apern“*, von Brigitte Lyman, Bergisch Gladbach 1984.

³ Por. E. Vacandard, *Leben des heiligen Bernhard von Clairvaux*. Autorisirte Übersetzung von Matthias Sierp. Band 1 und 2, Mainz 1897 und 1998.

⁴ E. Friedrich, *Einführung zu „Die Schriften des honigflüßenden Lehrers Bernhard von Clairvaux“*. Nach der Übertragung von Agnes Wolters. Band I, Wittlich 1934.

⁵ J. Leclercq und C.H. Talbot und H. M. Rochais, *S. Bernardi opera* Vol. I-VIII, Rom 1957-1977.

Świętego, powstałym na terenie niemieckiego obszaru językowego poświęcony jest kolejny rozdział książki (s. 51-74). Równoległe z przedstawieniami Opat z Clairvaux w towarzystwie innych świętych (2. poł. XV w.) pojawiają się na terenie Niemiec ilustracje mistycznych przeżyć Bernarda w typie „*Amplexus*” i „*Lactatio*”. Od około 1500 r. notuje się w malarstwie tego obszaru występowanie scen z życia Świętego. W tym również czasie powstają pierwsze cykle obrazowe prezentujące życie Bernarda (ok. 1480 Heilsbronn, od 1505 Altenberg). Wśród reprodukowanych przedstawień zwraca uwagę rysunek piórkami kolorowany tuszem z 1. poł. XIV wieku, przechowywany w Schnütgen-Museum w Kolonii (s. 74). Przedstawia on św. Bernarda i zakonnicę cysterską klęczących u stóp krzyża i obejmujących stopy Ukrzyżowanego. Z ran Chrystusa tryskają strugi krwi, która spływa po jego ciele na ziemię. Ten niezwykle ekspersyjny rysunek, wiązany z kolońskimi klasztorami cysterek, uchodzi za jedno z najstarszych przedstawień dewocyjnych⁶.

Osobny rozdział książki poświęcony jest przedstawieniom św. Bernarda w malarstwie książkowym niemieckiego obszaru językowego (s. 75-97). Rozwijająca się na przestrzeni wieków bogata ikonografia życia i działalności Opat z Clairvaux swój początek bierze w dekoracjach manuskryptów 2. poł. XII wieku. Najstarsze iluminacje prezentują Bernarda jako mnicha-kaznodzieję i nauczyciela z atrybutem księgi. Równie wczesne są wizerunki akcentujące jego świętość i opaką godność ukazujące go w aureoli, odzianego w ornat i z pastorałem. Z początkiem XIV wieku pojawia się w malarstwie miniaturowym temat „*Amplexus*”, aby w szybkim czasie stać się jednym z najbardziej charakterystycznych przedstawień św. Bernarda spotykanych niemal we wszystkich cysterskich klasztorach i świątyniach. W wyborze ilustracji prezentowanych w pracy A. Paffrath’a temat „*Amplexus*” egzeplifikuje miniatura z 1419 r. z Elsbass (il. 42). Malarstwo rękopisów podejmuje również mistyczny motyw „*Lactatio*” zainicjowany w Hiszpanii ok. 1290 roku przedstawieniem na retabulum z Palma de Mallorca⁸. W kręgu sztuki miniatorskiej pojawia się po raz pierwszy przedstawienie Opat z Clairvaux jako barda-piewcy chwały Panny Maryi. W kompozycji tej Bernard z księgą stoi z boku Marii ukazanej w typie „*Sedes Sapientiae*”. Autor ilustruje ten typ przedstawienia miniaturą z kazań Świętego z ok. 1300 r. (il. 38).

Rozdział poświęcony malarstwu witrażowemu niemieckiego obszaru językowego (s. 98-112) autor rozpoczyna od prezentacji przemian w ramach cysterskiej estetyki, dzięki którym stało się możliwym ukazywanie barwnych scen figuralnych w kompozycjach witraży. Stanowczy i surowy zakaz w tym względzie św. Bernarda⁹ oraz Kapituł Generalnych z 1134, 1240 i 1256 r. uległ rozluźnieniu w 2. poł. XIII w. prowadząc do powstania monochromatycznych witraży o motywach symboliczno-ornamentalnych. Pierwsze kompozycje figuralne pojawiają się w cysterskich witrażach z początkiem XIV w. (kościół cysterski Kappel am Albis, Szwajcaria ok. 1310). Wybór ilustracji dokonany przez autora prezentuje Bernarda z Clairvaux w schematach ikonograficznych zaczerpniętych z malarstwa miniaturowego.

Statuty Kapituły Generalnej w Cîteaux z 1134 r. wyraźnie zakazywały wszelkich przedstawień figuralnych z wyjątkiem wizerunku krzyża¹⁰. Rozdział prezentujący przedstawienia św. Bernarda w plastyce niemieckiej (s. 113-126), podobnie jak rozdział

⁶ Zob. *Das Schnütgen-Museum. Eine Auswahl*, 4. Auflage, Köln 1968, s. 66, Nr 102.

⁷ Za najstarszą ilustrację tego tematu uchodzi miniatura w „*Graduale Cistersek z Wonnental/Breisgau*” z 1. poł. XIV w. Zob. A. Schneider, A. Wienand, W. Bickel, E. Coester, *Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst*, 2. Auflage, Köln 1977, s. 498, il. XVI.

⁸ Zob. P. Durán, *Ikongrafia Española De san Bernardo*, Poblet 1953, tabl. IV.

⁹ Por. „*Apologia ad Guillelmum Abbatem*” z ok. 1127.

¹⁰ „*Sculpture vel picture in ecclesiis nostris seu in officinis aliquibus monasterii ne fiant, interdicitur (...). Crucem tamen pictas, que sunt lignee, habemus.*” *Statutorum annorum precedentium prima collectio 1134*, c. XX.

poświęcony witrażom, prezentuje drogę przemian, prowadzącą od roślinnej ornamentyki architektonicznego detalu do pierwszych przedstawień figuralnych. Około połowy XIII w. w portalu cysterskich świątyń pojawia się figura Najświętszej Maryi Panny. Najwcześniejsza figura św. Bernarda wydaje się być rzeźbą północnego naroża zachodniej wieży Münster we Freiburgu. Od XV w. plastyczne wyobrażenia Opata z Clairvaux stają się coraz częstsze. Niewątpliwym curiosum w ikonografii Bernarda jest reprodukowana przez autora kompozycja w brązie Ewnera Franzen z 1986/87 r., w której Ukrzyżowany Chrystus przygarnia ramionami św. Bernarda i Marcina Lutra, klęczących u stóp krzyża (il. 78).

Prezentację ikonografii Opata z Clairvaux w sztukach plastycznych zamyka przegląd jego przedstawień na parametrach i sprzętach liturgicznych (s. 127-144).

Niezwykle cennym podsumowaniem materiału ikonograficznego prezentowanego w książce jest zestawienie tabelaryczne przedstawień św. Bernarda z terenu Hiszpanii, Italii i niemieckiego obszaru językowego (s. 145-157) z osobnym zestawieniem dla malarstwa książkowego, witraży, plastyki i sprzętów sakralnych (s. 158-166). Tabele prezentują w układzie chronologicznym wizerunki świętego z podaniem typu ikonograficznego, przedstawionych atrybutów i uwag odnośnie atrybucji. Osobne tabele zestawiają występujące w dziełach atrybuty św. Bernarda, świętych, którzy mu towarzyszą i sceny z życia Świętego ilustrowane w zabytkach danego obszaru.

W ramach dodatku autor zamieścił wybór wypowiedzi Marcina Lutra na temat Bernarda z Clairvaux (s. 167-185).

Publikację zamyka wykaz cytowanej literatury oraz źródła reprodukowanych ilustracji.

Polski czytelnik odczuwa niewątpliwie brak przykładów i odniesień do polskich zabytków związanych z osobą św. Bernarda. Równocześnie praca A. Paffrath'a służyć może jako pomoc jeśli nie wzór w opracowaniu ikonografii Bernarda na terenie naszego kraju.

Ks. JANUSZ NŹWIŃSKI SDB

Piotr Hofmański, *Europejska Konwencja Praw Człowieka i jej znaczenie dla prawa karnego*, Białystok 1993, ss. 398.

Współczesna rzeczywistość charakteryzuje się mnogością przemian i transformacji społecznych, których podmiotem staje się człowiek. W ten sposób tworzą się nowe horyzonty i zadania dla wielu dyscyplin naukowych, wśród których znajdują się filozofia i teologia, nauki prawne i politologia, socjologia i ekonomia oraz katolicka nauka społeczna. Dziś szczególną uwagę kierują wszyscy na zagadnienie praw człowieka, bowiem ono wzbudza powszechne zainteresowanie i szeroką dyskusję. Podejmując próbę zdefiniowania praw człowieka należy powiedzieć, że jest to zespół fundamentalnych i powszechnych praw, przysługujących każdemu człowiekowi, bez względu na czas, miejsce, wyznanie, kolor skóry, pochodzenie i narodowość, których katalog rozszerza się relatywnie w miarę rozwoju społeczeństw i walki postępowych sił społecznych z niesprawiedliwością społeczną, naciskiem klasowym i narodowościowym.

Szczególnie czas trwania drugiej wojny światowej, w okresie której prawa człowieka były nagminnie łamane oraz wzrost świadomości ludzkiej, przyczyniły się do wzmocnienia bardzo wielu wysiłków krajów, narodów i organizacji międzynarodowych oraz Kościoła, zmierzających do efektywnej obrony i rozwoju tychże praw. Pogłębiona świadomość godności osobistej, a także próby samoobrony człowieka w świecie własnej cywilizacji sprawiły, że obecnie na prawa człowieka powołuje się większość ludzi i narodów walczących o narodowe wyzwolenie i uciskanych. Również